

Оксана Туркевич

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою
Національного університету «Львівська політехніка»

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ: СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ

© Туркевич О. В., 2012

У статті описано системну організацію методичних термінів на логічному рівні. Здійснено тематичну класифікацію термінів, які належать до семантичного ядра фахової мови методики викладання української мови як іноземної.

Ключові слова: українська мова, методика викладання, українська мова як іноземна, термінолексика, фахова мова.

The system organization of terms of methods of teaching Ukrainian as foreign is described at logical level. Thematic classification of terms that belong to the semantic core of language for special purpose of methods of teaching Ukrainian as foreign is analysed.

Keywords: Ukrainian language, methods of teaching, Ukrainian as foreign language, term, language for special purpose.

Термінолексика методики викладання української мови як іноземної послідовно виформувала систему, що є множинністю одиниць, які цілісно пов'язані між собою.

Незважаючи на те, що аналізу системності спеціальної лексики в українському термінознавстві присвячено низку монографій [1–4] дослідження організації термінів нових наук в окремі системи доповнює загальні відомості про розвиток національної термінології, а також уможливило встановити специфічні аспекти.

Системний підхід до аналізу термінолексики зводиться до того, що одним із перших етапів опрацювання термінного складу галузі є з'ясування логіко-поняттєвих відношень між науковими поняттями та виокремлення тематичних груп. Крім ієрархічної впорядкованості, системність на лінгвістичному рівні зумовлюють семантичні та граматичні особливості термінів.

Методика викладання української мови як іноземної (МВУМІ) є інтегративною наукою, тому встановлення системності її термінолексики визначає новизну розвідки.

Метою статті є створити тематичну класифікацію термінів фахової мови МВУМІ, зокрема тих, які стосуються її поняттєвого ядра.

Класифікація методичних термінів полягає у виокремленні видової парадигми. Зокрема, тематичний клас (ТК) складається із сукупності тематичних груп (ТГ), які поділяються на підгрупи (ТП). Останні розпадаються на тематичні ряди, які є найменшими класифікаційними одиницями. Відповідно до наведених одиниць поділу, методична терміносистема об'єднує такі загальні тематичні класи терміноодиниць МВУМІ, як: а) власне методичні; б) лінгвістичні; в) психолого-методичні; г) соціокультурні. Зазначені тематичні класи структурно та семантично неоднорідні.

Власне методичні терміни становлять семантичне ядро поняттєвої системи. Вони позначають поняття, що стосуються специфіки системи викладання української мови в іншомовній аудиторії. Частка термінів зазначеного семантичного класу становить близько 67%. ТК власне методичних термінів містить групи: засоби / методи / прийоми / принципи / етапи / організаційні форми / підходи до навчання української мови як іноземної, зміст / мета навчання УМІ, вправи і завдання з УМІ, учасники навчального процесу, рівні володіння українською мовою як іноземною.

Тематична група *зміст навчання* включає підгрупи термінів, що номінують категорії, якими повинен оволодіти студент-іноземець: *компетенції*; *види мовленнєвої діяльності*; *навчальний матеріал*; *навчальний мінімум*; *знання*; *вміння*; *навички*. Кожна із цих тематичних груп складається з термінів-гіпонімів, які виконують функцію конкретизації загальної назви в певному аспекті. Гіперонім *компетенція* об'єднує гіпонімний ряд: *комунікативна компетенція*, *диференційна компетенція*, *часткова компетенція*. Аналітична конструкція *комунікативна компетенція* є родовою назвою до понять: *лінгвістична компетенція*, *соціолінгвістична компетенція* та *прагматична компетенція*. Терміносполука *лінгвістична компетенція* є назвою гіпонімної мікросистеми, що складається з одиниць: *лексична компетенція*, *граматична компетенція*, *семантична компетенція*, *фонологічна компетенція*, *орфографічна компетенція* та *орфоепічна компетенція*. Такі приклади підтверджують здатність прикметника бути важливою одиницею творення видових термінів, які в дуже чіткий спосіб можуть дати формально-семантичне вираження методичному поняттю.

Тематична підгрупа **види мовленнєвої діяльності** містить ряд безпосередніх назв мовленнєвої діяльності, який розгалужується на рецептивні види МД: *аудіювання (слухання)*, *читання* та продуктивні види МД: *говоріння*, *письмо*. Одиниця *читання* в методичній системі понять об'єднує різновиди: *ознайомлювальне(читання з розумінням основного змісту тексту)*, *читання з метою вивчення (вивчальне читання)*, *оглядове (вибіркове) читання*. Термін *письмо* охоплює гіпонімні одиниці *академічне письмо*, *креативне (творче) письмо*, *практичне письмо*.

Підгрупа **навчальний матеріал** поділяється на гіпонімні ряди за різними принципами: а) щодо віднесеності до мови чи мовлення: *мовний матеріал*, *мовленнєвий матеріал*; б) стосовно рівня мови: *лексичний матеріал*, *граматичний матеріал*, *словотвірний матеріал*, *фонетичний матеріал*, *фразеологічний матеріал*; в) щодо виду мовленнєвої діяльності: *матеріал для читання*, *матеріал для слухання*. Одиниця *мовний матеріал* спричиняє існування окремого ряду аналітичних конструкцій, які виділяємо на основі ознак: а) належність до функційного стилю: *мовний матеріал з наукового стилю / з публіцистичного стилю / з художнього стилю / з розмовного стилю*; б) щодо способу використання: *активний мовний матеріал*, *пасивний мовний матеріал*.

Тематичне об'єднання **навчальний мінімум** охоплює сукупність мовних та мовленнєвих одиниць, які повинен засвоїти іноземець для досягнення певного рівня володіння мовою. Аналізований гіперонім має гіпонімний ряд, який виділяємо за критерієм належності до мовного рівня: *фонетичний / лексичний / фразеологічний / граматичний / синтаксичний мінімум*.

Родо-видова парадигма тематичної групи **зміст навчання** засвідчує системність методичних понять. Тематична група **засоби навчання** об'єднує так звані предметні поняття (термін З. Комарової) [5]. Ієрархічну парадигму аналізованих одиниць можна встановити за різними семантичними критеріями. Родова назва *засоби навчання* за ознакою «носіє інформації» поділяється на: а) *друковані навчальні засоби*, б) *он-лайн засоби навчання*, в) *аудіовізуальні засоби*, *записані на носіях інформації*.

Підгрупа *друковані засоби навчання* утворює мікросистему понять за різними категоріями. Залежно від призначення, виділяємо *навчальні засоби для викладача* (тематичний ряд: *програма*, *книга для викладача*, *методичний посібник* тощо); *навчальні засоби для студента* (гіпоніми: *підручник*, *книга для читання*, *збірник вправ* тощо); *спільні навчальні засоби* (видові назви: *словник*, *розмовник* тощо). Кожен із зазначених термінів-гіпонімів може бути гіперонімом щодо інших термінів. Наприклад, спеціальна одиниця *словник* утворює видовий ряд на позначення словників, які потрібні для навчання іноземної мови: *частотний словник*, *перекладний словник*, *тлумачний словник*, *словник-мінімум*, *тематичний словник* тощо. Термін *підручник* є родовою одиницею до гіпонімів, що формуються за різними ознаками, тобто утворюють власні мікросистеми. Щодо рідної мови іноземця виокремлюємо ряд: *одномовний підручник* та *мовно-орієнтований підручник*. Одиниці *комунікативний підручник*, *профільний підручник*, *універсальний підручник* формують семантичну сукупність щодо мети навчання. Відповідно до типу навчання виділяємо пару: *підручник для самостійного навчання* і *підручник для навчання з викладачем*. Підгрупа *он-лайн засоби навчання*, на відміну від попередньої групи, не містить широкого семантичного поділу, а лише охоплює тематичний ряд: *електронний посібник*, *он-лайн курс*, *інтернет-матеріали* тощо. *Навчальне CD-*

видання, аудіокнига, навчальна відеокаста об'єднуються навколо родового поняття *аудіовізуальні засоби*.

Таким чином, група *засоби навчання* охоплює терміни з конкретним значенням, які за різними ознаками формують мікросистеми.

Родово-видова ієрархія групи *методи навчання*, порівняно з попереднім семантичним об'єднанням, менш розгалужена. Термін *методи навчання УМІ* позначає способи взаємозв'язаної діяльності викладача й студента-іноземця, спрямовані на досягнення навчальної мети – володіння українською мовою. На основі гіпероніма *метод* формується тематичний ряд: *граматико-перекладний метод, усвідомлено-зіставний метод, аудіолінгвальний метод, аудіовізуальний метод, усвідомлено-практичний метод, комунікативний метод*. Ця класифікація традиційних методів навчання доповнюється ще однією одиницею – *інтерактивні методи навчання*, яка є гіперонімом до одиниць: *мозковий штурм, дерево рішень, акваріум, кейс-метод, синектика, інтерв'ювання* та ін.

Усі наступні тематичні групи мають будову, подібну до семантичного об'єднання *методи навчання*: містять одну родову одиницю, яка розпадається на лінійний ряд видових термінів. Наприклад, ТГ *підходи до навчання* об'єднує сукупність понять на позначення «системної організації процесу передавання та засвоєння знань, що об'єднує всіх суб'єктів навчання – викладача і студента» [6, с. 173–179] і відповідно до цього поділяється на гіпоніми: *екстралінгвістичний підхід, системний підхід, підхід взаємопов'язаного навчання, комунікативний підхід, функційний підхід, діяльнісний підхід, індивідуальний підхід, особистісний підхід, комплексний підхід, компетентнісний підхід, культурологічний підхід*.

Тематична група *прийоми навчання* складається з ряду термінів, що позначають конкретні дії та операції викладача безпосередньо в процесі навчання. Одиниця *прийоми навчання* формує тематичний ряд за критерієм «спосіб пояснення навчального матеріалу»: *опис, порівняння, зіставлення, семантизація*.

ТГ *принципи навчання* позначає основні, вихідні положення, які зумовлюють особливості викладання української мови іноземцям, і є родовою назвою, що формує гіпонімний ряд: *принцип активної комунікативності, принцип практичної спрямованості, принцип країнознавчої інформативності, принцип врахування рідної мови, принцип новизни, принцип концентризму, комунікативно-ситуативний принцип*.

Родова одиниця *мета навчання*, яка одночасно є назвою тематичної групи, містить гіпоніми: *практична мета, освітня мета, розвивальна мета, виховна мета*.

Група *організаційні форми навчання* охоплює систему понять на позначення діяльності викладача й студента-іноземця в певному режимі. Вона поділяється на гіпонімні ряди за різними ознаками: а) за участю викладача: *індивідуальне навчання та навчання з викладачем*; б) щодо стандарту: *сертифіковане навчання, несертифіковане навчання*; в) щодо мети навчального курсу: *практичний курс, комунікативний курс, коректувальний курс, пропедевтичний курс, адаптаційний курс*.

Тематична група *вправи і завдання* є специфічною, тому що утворює вертикальну й горизонтальну ієрархію. Перший рівень вертикальної ієрархії полягає в поділі на дві підгрупи *вправи та завдання*. Розгляд семантики цих одиниць дає змогу зробити висновок, що між ними є партитативні кореляції, адже *вправа* є специфічним видом *завдання*. Різниця у видових одиницях, які здатні утворювати найменування *вправи та завдання* дає змогу розглядати ці терміни як назви двох окремих підгруп, які формують самостійні ієрархічні горизонтальні мікросистеми.

Підгрупа *вправи* поділяється на гіпонімні ряди на основі: а) способу виконання: *усні вправи, письмові вправи*; б) призначення: *тренувальні вправи, контрольні вправи*. За критерієм місця виконання семантична мікросистема з родовою назвою *тренувальні вправи* поділяється на *аудиторні вправи* і *домашні вправи*; за способом виконання існують *індивідуальні вправи, парні вправи, групові вправи*. Відповідно до мовних рівнів сформованим є ряд: *фонетичні / лексичні / граматичні / синтаксичні вправи*; залежно від способу виконання – *вправи за зразком, конструктивні та творчі вправи*. За належністю до виду мовленнєвої діяльності виокремлюємо: *вправи для навчання аудіювання / читання / письма / говоріння*. Своєю чергою, *вправи для навчання читання та вправи для навчання*

аудіювання мають спільний гіпонімний ряд стосовно послідовності виконання: *дотекстові / притекстові / післятекстові вправи*.

Окрему підсистему понять у групі *вправи* становлять одиниці: *інструкція, зразок, коментар, демонстраційний контекст, ключ до вправи, відповідь до вправи*, яку виділяємо за ознакою «структура вправи».

Підгрупа *завдання* є окремим тематичним об'єднанням, проте деякі гіпонімні конкретизатори є спільні з одиницями підгрупи *вправи*. Наприклад, за призначенням виокремлюємо *контрольні й тренувальні завдання*. *Мовні й мовленнєві завдання* виділяємо залежно від типу матеріалу. Гіпонімна пара *завдання для розвитку діалогічного мовлення й завдання для розвитку монологічного мовлення* демонструє антонімічні кореляції відповідно до виду мовлення. За структурним типом виділяємо *власне завдання й тестові завдання*. У межах мікрополя, яке утворює остання спеціальна одиниця за критерієм «спосіб виконання» виокремлюємо *усні та письмові тести*; відповідно до мети – *навчальні та контрольні тести*. Семантичні об'єктні конкретизатори за ознакою «належність до мовного рівня» формують гіпонімний ряд: *тести з фонетики / лексики / граматики*. Терміносполука *контрольні тести* як родова назва поділяється відповідно до мети контролю на: *тести загального володіння іноземною мовою, тести розподілу за рівнем знань, діагностичні тести*. Специфічний видовий ряд виокремлюємо за способом вибору правильної відповіді: *вибіркові тести, тести на множинний вибір, тести перехресного вибору, тести з вільно конструйованими відповідями*. Окремо слід виділити підгрупу одиниць, що об'єднуються за ознакою «вимоги до тесту»: *валідність / економність / практичність / надійність / диференційна здатність тесту*.

Тематична група *контроль і система оцінювання* поділяється на відповідні однойменні підгрупи, що стосуються перевірки та визначення рівня знань іноземного студента. Гіперонім *контроль* формує гіпонімний ряд за ознакою час проведення: *поточний контроль, проміжний контроль, підсумковий контроль*. Підгрупа *система оцінювання* утворює гіпонімний ряд: *бальна система оцінювання, рейтингова система оцінювання, кредитно-модульна система оцінювання*. Аналізована група семантично розширюється на сучасному етапі розвитку МВУМІ під впливом інноваційних процесів в освіті, зокрема введенням Болонської системи освіти в Україні. До аналізованої групи відносимо одиниці, пов'язані із системою оцінювання та контролю: *кредит, модуль, рейтинговий контроль знань*.

Група *учасники навчального процесу* є дихотомією родових понять, що є назвами підгруп: *студент-іноземець і викладач*.

Усі наступні тематичні групи мають просту будову: гіперонім, який об'єднує навколо себе гіпонімну групу.

Наприклад, тематичне угруповання *етапи навчання* складається з гіпонімних одиниць: *початковий / основний (середній) / завершальний етап навчання*.

Групу *рівні володіння мовою* поділяємо на найменування, які відображають послідовність ступенів володіння іноземцем українською мовою. Одиниці на їх позначення є неусталеними в українській лінгводидактиці, оскільки поки що не існує єдиного Державного стандарту з української мови як іноземної. Наприклад, можемо виділити аж чотири гіпонімні ряди, які позначають послідовність ступенів володіння мовою, які виражені різними одиницями: а) елементарний / підвищений / вищий рівень; б) початковий / середній / достатній / високий рівень; в) перший / другий / третій / рівень володіння українською мовою; г) елементарний (УМІ - 1) / основний (УМІ - 2) / рубіжний (УМІ - 3) / високий (УМІ - 4) / вищий (УМІ - 5) / найвищий (УМІ - 6). Якісна зміна назв рівнів полягає в оновленні термінного складу під впливом Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти [7]. У цій праці запропоновано номінувати назви рівнів буквенно-цифровими позначеннями: A1-A2, B1-B2, C1-C2. Такі умовні символи узагальнюють шкалу зазначених вище рівнів володіння мовою.

Таким чином, проаналізована ієрархічна система спеціальних лексем із родовою назвою *власне методичні терміни* є поняттєвим стрижнем, який визначає специфіку та самостійність терміносистеми МВУМІ.

Усі інші тематичні класи є периферійними системами, дослідження яких у перспективі визначає закономірності розвитку поняттєвого складу фахової мови МВУМІ.

1. Панько Т. І. Від терміна до системи : становлення марксистсько-ленінської політекономічної термінології у східнослов'янських мовах / Т. І. Панько. – Л. : Вища шк., 1979. – 148 с. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л. : Світ, 1994. – 216 с. 2. Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення / Галина Наконечна. – Л. : Кальварія, 1999. – 110 с. 3. Скороходько Е. Термін у науковому тексті (до створення терміноцентричної теорії наукового дискурсу) : монографія / Е. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с. 4. Турчин В. В. Прагматика наукового терміна : монографія / В. В. Турчин. – Івано-Франківськ : Факел, 2004. – 227 с. 5. Комарова З. Семантическая структура специального слова и ее лексикографическое описание / З. Комарова. – Свердловск : Изд. Урал. ун-та, 1991. – 156 с. 6. Строганова Г. Концептуальні підходи до засвоєння української мови іноземними студентами / Г. Строганова // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л., 2008. – Вип. 3. – С. 173–179. 7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.

УДК 811. 6 : 001.4'04

Ірина Фаріон

Національний університет «Львівська політехніка»

ПЕРИФЕРІЙНІ СУБСТАНТИВНІ ЛІНГВОНОМЕНИ МЕТАТЕРМІНА МОВА В ДІАХРОНІЇ: ДІАЛЕКТ, НАРІЧЧЯ, РІЧ, БЕСІДА

© Фаріон І. Д., 2012

У статті досліджено периферійні лінгвономени *діалект, наріччя, річ, бесіда* в діяхронії на тлі основного вживання термінів *мова – язык*. Виявлено їхнє функціонування, еволюцію лексико-семантичної структури та етимологію. Встановлено, що зазначені терміни не посідали першорядних позицій у номінації метатерміна *мова*, однак у час неусталеної термінології вони творили лінгвонімний синонімний ряд як світлину тодішнього мовного світосприйняття.

Ключові слова: українська мова, лексикологія, семантика, лінгвономен, діяхронія, лексико-семантична структура.

In the article it is analysed peripheral linguistic phenomena such as *dialect, speech, conversation* through diachrony against the main use of such terms as *мова – язык (language)*. It was revealed their functioning, evolution of lexical and semantic structure and etymology. It was determined that above terms did not occupy first-rate positions in the nomination of meta term *language*, although in the period of not established terminology they created linguistic synonymic row as a picture of lingual world perception of that time

Keywords: Ukrainian language, lexicology, semantics, linguistic phenomenon, diachrony, lexical and semantic structure.

Звична сьогодні терміносполука, або лінгвономен «українська мова», має складну історію розвитку та становлення. Найбільшою мірою вона вписана в діяхронну систему позамовних чинників суспільно-історичного, політичного та ідеологічного характеру. Про це свідчать не лише найдавніші пам'ятки нашої історії та мови, але тривалий процес утвердження цього терміна навіть упродовж XIX–XX ст. У діяхронії лінгвономен має змінювані субстантивно-атрибутивні складники, що значною мірою відображає тривалий процес становлення етнічної, національної та мовно-суспільної свідомості, а також розвиток самої мовознавчої науки.